

УДК 7.04(049.32)

Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко

**Книга, що заслуговує на особливу увагу
(Рецензія на дослідження: Богомолець О. В. Українська
домашня ікона : монографія / О. В. Богомолець; вступ.
слово В. М. Поповича. – К. : Видавничий дім Дмитра
Бураго, 2017. – 520 с.)**

У час незалежності України поглибився інтерес дослідників до вивчення різних формотворень та жанрів української культури. І це не випадково, бо саме культура поруч з іншими об'єктами життєдіяльності людини в суспільстві відіграє важливу роль у формуванні особистості громадянина України. Втративши орієнтири попередніх ідеологій, наш сучасник повернувся до релігії, яка є складовою основою життя людей нашої країни з давніх-давен. Свідченням вірування людини була ікона. В образотворчому мистецтві вона є одним із різновидів, який набув особливого розвитку у XVI–XVIII ст. і використовувався не лише в храмах, а й у домашньому вжитку. Писали їх як художники-професіонали, так і аматори. В основу ікон були покладені біблійні сюжети, які відтворювалися на дерев'яних дошках олійними фарбами. За століття накопичилась велика кількість народних ікон, які були в центрі уваги різних дослідників, зокрема українських вчених В. Александровича, М. Гелитович, Г. Логвина, О. Найдена, В. Овсійчука, О. Осадчої, Д. Степовика та ін., які торкалися історії ікони різних періодів, конкретних іконописних шкіл, функціонування окремих ікон, зокрема Дорогобузької ікони Богородиці Одиготрії, Холмської ікони Богородиці, Волинської ікони, а також певних приватних зібрань. У цьому ряду знаходиться і праця Ольги Богомолець "Українська домашня ікона". Але слід зауважити, що авторка і раніше зверталась до цієї теми, про що свідчать її монографії "Домашні ікони Центральної України" (К., 2008. – 206 с.), "Домашні обрядові образи України" (К., 2008) та численні статті у наукових збірниках, в яких вона висвітлювала різні аспекти домашніх ікон Наддніпрянщини, Луганщини, Гуцульщини, Слобожанщини тощо, які свідчать про поглиблений інтерес автора до піднятої нею проблеми, а також підготуватися до написання узагальнювального широкого монографічного дослідження.

Звернувшись до монументальної у своєму значенні й актуальної на сьогодні проблеми про домашню ікону, О. Богомолець

вивчила різні джерела про іконописне мистецтво і, зокрема, про домашню ікону, про що свідчить наведена в монографії бібліографія не лише вітчизняна, а й зарубіжна, подана окремо до 4 розділів (у 1-му – 157, у 2-му – 180, у 3-му – 201, у 4-му – 25).

Книга чітко структурована. Вона складається із чотирьох розділів, кожний із яких поділяється ще на підрозділи та параграфи, що дає можливість виділити той чи інший тематичний матеріал, те окреме оригінальне явище, а в цілому всебічно висвітлити поставлені в дослідженні проблеми.

Слід відзначити величезну роботу О. Богомолець у зібранні емпіричного матеріалу, який ліг в основу наукової праці. Зібрані ікони дослідниця використала для створення у містечку Радомишль Житомирської області цікавого музею "Замок-музей "Радомисль", у залах якого експонуються домашні ікони XVI–XX ст. з усіх регіонів.

У своїй праці дослідниця дає чітке визначення, що таке "домашня ікона" як унікальний світоглядний і мистецький феномен культури, в чому її сутність, чим вона відрізняється від інших ікон, зокрема, як елемент церковної обрядовості, пов'язаної з тим, щоб нагадати людині про земне і потойбічне життя, і домашнього вжитку, в якому ікона служила певним оберегом, захисником життя господаря дому, садиби. І саме це, зауважує О. Богомолець, сприяло тематичному вибору ікони для оселі. Зображення на іконі відповідало інтересам, віруванням, меті земного життя членів родини, які належали до різних соціальних верств (козаків, селян, поміщиків, інтелігентів, робітників тощо). Вражає жанрове розмаїття домашніх ікон, зібраних автором праці (їх понад 5 000, придбаних за 25 років у переважній більшості на блошиних ярмарках чи подарованих різними людьми тощо): хатні для червоних кутків, прикрашених рушниками, подорожні, весільні парні, на вуликах, бортях тощо. Саме ці ікони визначали сакральний простір використання ікони в українській оселі та господарстві. Деякі ікони переходили від одного покоління до іншого і ставали сімейними реліквіями, носіями духовності, історичної пам'яті цілого роду. О. Богомолець звертає увагу на етнопсихологічне сприйняття ікони як сакрального явища. В науковій літературі вживалось поняття "народна ікона", і з нею пов'язувалися ті ікони, які були написані непрофесійними народними майстрами-самоуками. О. Богомолець, вводячи поняття "домашня ікона", розширює його змістову частину, включаючи, крім вищеназваних майстрів, і ікони, написані професіоналами. Більш того, вона розглядає функціонування ікони і за межами помешкання господаря. Дослідниця зазначає

цінність ікони, що визначалась не майстерністю іконописця, не її стилістичними особливостями, не коштовністю оздоблення, а насамперед родовою належністю та родинною історією, її місцем у родинному житті. І ця лінія про містичний зв'язок, який існував між святими зображеннями на іконі, розміщеній в оселі, та членами самої родини, проходить через всю книгу, бо саме з нею дослідниця пов'язує формування ментальності українців, світоглядним тлом. Виринаючи ікону з сімейного контексту й аналізуючи майстерність художника чи аматора, який написав її, художні особливості і специфіку, дослідник буде характеризувати зображення як художнє явище. Для О. Богомолець важливішим є ікона як феномен національної духовності, як шлях до Бога "моєї родини", до Бога всіх людей". Це не означає, що дослідниця відмовляється від оцінки естетичних ознак ікон. Саме в художніх особливостях зображення святих відбивалося те, що було близьким родині. У домашніх іконах, зауважує О. Богомолець, святі характеризуються лагідністю, духовним теплом, тілесністю, зображенням легкої посмішки на устах Христа, Богородиці та інших святих, що викликало позитивне сприйняття божественного образу.

О. Богомолець, перш ніж визначити місце і значення домашньої ікони, намагається якомога повніше показати роль і значення прийняття християнства, розкрити середовище, а також місце православної віри в житті людей, в якому функціонує ікона, показати спільність і відмінність між міським і сільським культурним простором, розкриває сутність місця і простір поза місцем, що асоціюється з сільським середовищем, у якому визначальне місце займає селянська хата.

Авторка розглядає дім як соціокультурний феномен традиційної культури, визначає його місце в житті людини у часовому просторі, доповнюючи своїми роздумами уже відомі твердження вчених попередників. О. Богомолець підкреслює, що культ дому та сакралізація його простору на теренах України були поширені не тільки тому, що це було місце захисту від природних стихій чи голоду, а й тому, що дім виступав "своєрідною реплікою Всесвіту" (М. Еліадс) (с. 38). І це твердження дає їй можливість розглянути родинні обереги як засіб сакралізації простору дому. У монографії наведено багато прикладів оберегів у житті українського народу, які свідчили про своєрідність бачення навколишнього світу і значення тих чи інших символів у повсякденному житті людини, зокрема домашньої ікони, якій присвячено подальший текст монографії.

Осмыслиючи місце і значення домашньої ікони в житті людини, О. Богомолець засвідчує, що поява цього різновиду образотворчого

мистецтва припадає на XVI ст., коли з'являється значна кількість народних малярів-іконописців. І цим самим ікона проникає у сакральний простір українського дому.

У дослідженні розкривається сам процес побутування домашньої ікони, її ознаки у зв'язку з регіоном поширення, наповнення смислу, який закладався у самому зображенні ікони, бо, як зазначав І. Нечуй-Левицький, український народ творив "собі богів, на себе глядячи і по своєму смаку", надаючи їм форми "по своєму психічному характеру".

О. Богомолець розрізняє такі поняття, як "хатня ікона" і "домашня ікона", вважаючи, що остання має широке функціональне значення, бо використовувалася у різноманітних життєвих ситуаціях. Вони відображали своєрідність народного тлумачення Святого Письма та Закону Божого. Паралельно з цим у дослідженні осмислюються такі поняття, як аксіологічний вимір домашньої ікони, іконописний канон, розглядається лематизація концепту "дім" в українському народному іконописі, авторство та стилістична своєрідність домашньої ікони.

Окремий розділ монографії присвячений використанню домашньої ікони у звичаєвій практиці української родини, зокрема у весільній та поховальній обрядовості, під час народження і хрещення дитини. Окремо дослідниця розглядає вшанування Богородиці на теренах України, використання домашніх ікон в окремих видах господарства, зокрема бджільництві, як обереги поза простором дому та ін. Ці проблеми дослідниця розглядає у тісному взаємозв'язку з уже відомими науковими фольклорними, етнографічними працями українських вчених. Але це не проста опора на науковий контекст, а свідоме розуміння явища, що дає можливість О. Богомолець корегувати твердження розширювати чи дискутувати з їх авторами. Дослідниця вносить багато свого, що розширює і поглиблює ті чи інші вищезазначені положення.

Осмислюючи місце і значення ікони Богородиці у житті православних українців, можна б було згадати і про чудеса Богородиці, про які писали представники чернігівської літературної школи XVII ст., зокрема Іоанікій Галятовський в книзі "Скарбница потребная, или Чудеса пресвятой Богородицы". Але це ми висловлюємо не як зауваження, а як побажання на майбутнє, бо в рецензії іде оцінка того, що є в монографії.

Не менш актуальним у науковому значенні є і третій розділ монографії, в якому розглядається домашня ікона у світлі української етнографічної своєрідності. Автор монографії зосереджує тут свою

увагу на регіональній типології домашньої ікони як прояві світоглядної орієнтації та психостно-графічної своєрідності населення України, а також на відображенні особливостей народного світосприйняття, стилістичного розмаїття у домашніх іконах Київщини, Полісся, Поділля, Слобожанщини, Західної України. О. Богомолець підкреслює, що ікони православних народів відрізняються не лише своєрідністю іконописної манери, а й світоглядними та дидактичними інтенціями образів святих. Вони є "невербальним літописом" народу, який відображає колізії його історичного розвитку, еволюції віри та внутрішнього ставлення до Бога. Розкриваючи особливості формування народних спільнот та етнокультурної ідентичності в культурі Північної Русі, О. Богомолець стверджує, що вони відбувалися на тлі культури, географії і держави, на характеристиці яких зосередила далі свою увагу дослідниця. Опираючись на праці науковців та аналізуючи конкретні ікони регіонів, авторка монографії розширює їх тематичну палітру, вказує на їх оригінальну специфіку, неповторність кожного явища, яке відіграє певну роль у духовності людини.

Не вдаючись до деталізації матеріалу кожного розділу монографії, підтверджуємо багатогранність його проблематики і чіткої її характеристики автором. Кожний розділ завершується ґрунтовними висновками.

Монографія О. Богомолець відзначається не лише багатством взятого для осмислення фактичного матеріалу, пов'язаного з домашньою іконою, а й поглибленим його осмисленням у контексті історико-наукового його тлумачення. При подальшому доопрацюванні і перевиданні монографії добре було б включити ілюстративний матеріал, помістити найяскравіші домашні ікони. В цілому ж вітаємо Ольгу Вадимівну з ґрунтовним науковим дослідженням, яке вперше у широкому контексті ознайомлює читачів з таким своєрідним яскравим явищем суспільного і мистецького життя, як домашня ікона. Побажаємо авторці подальших творчих успіхів у написанні наукових досліджень, які показують красу, талановитість, мудрість і велич українського народу.